

O'QUVCHILARNI ESTETIK TARBIYALASHDA KOGNITIV TEXNOLOGIYALARNING O'ZIGA XOSLIGI

Toshov Muhiddin Jo'rabayevich

Alfraganus universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrasida dotsenti, p.f.n.

ARTICLE INFO.

Abstract:

Keywords: *estetik tarbiya, o'quv material, kognitiv texnologiya,, evristik, empirik, intuitsiya, tafakkur, faoliyat, estetik dunyoqarash, kompetensiya, layoqat, intellekt*

Ushbu maqolada o'quvchi-yoshlarning ma'naviy ongini estetik tarbiyaga xos bilimlar bilan qurollantirib borishda kognitiv texnologiyalardan foydalanish, pedagog olimlarning estetik tarbiya haqidagi qarashlari hamda o'quvchilarni estetik bilimlar yordamida tarbiyalash orqali ularda badiiy voqelikdagi go'zallikni to'liq idrok etish, nafosatni his qilish va to'g'ri anglash qobiliyati shakllanadi. Shuningdek, maqolada o'quvchilarda estetik tarbiyani tarkib toptirish uchun moddiy borliq haqidagi tasavvurlarini kengaytirish va ularning kognitiv layoqatlarini rivojlantirib borish lozimligi haqida fikrlar bayon etilgan.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2024 LWAB.

Kirish

Pedagogik faoliyatning eng ahamiyatli jihatlaridan biri bu – estetik tarbiyadir. O'quvchilarning estetik tafakkurini rivojlantirishga oid pedagogik qoidalarda intellektning ijtimoiy istiqboli va ilmiy bilimlari yordamida estetik bilimlar dunyoqarashga aylanadi. Bugungi kunda ushbu masalaga davlat siyosati darajasida qaralmoqda. Olimlarning e'tirof etishlaricha, "estetik tafakkur"ni shakllantirish orqali tarbiya ma'lum bir davrning madaniy xususiyatlarini individual darajada yaxlit qamrab olishga, uning birligi va stilistik munosabatini tushunishga yordam beradi.

Estetik mazmundagi bilimlar o'quvchi-yoshlar ma'naviy tafakkurini kengaytirishga, ularda go'zallikni his qilishga, borliqni estetik idrok etishga xizmat qiladi. O'quvchi-yoshlarning tarbiyaviy imkoniyatlarini, aqliy intellektual salohiyatini rivojlantirishda estetik tarbiyaga xos bilimlar bilan ularni muntazam qurollantirib borish talab etiladi. Bunday bilimlar o'quvchilarni mustaqil fikr yuritishga, keng mushohada etishga, ijodiy ishlashga undovchi tarkibga ega egadir. Estetik tarbiya o'quvchilarning barcha rivojlanish bosqichlarida amalga oshiriladi. O'quvchilarni estetik bilimlar yordamida tarbiyalash orqali ularda badiiy voqelikdagi go'zallikni to'liq idrok etish, nafosatni his qilish va to'g'ri anglash qobiliyati shakllanadi. Shu bilan bir qatorda, estetik ta'lim insonning xohish-

Kielce: Laboratorium Wiedzy Artur Borcuch

istagi, go'zallik elementlarini idrok etish va ijodiy faoliyatda o'zini namoyon qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

M.A.Verb[1]ning fikricha: insonning estetik tarbiyaviy bilimlari uning asosiy mulki bo'lib, undan to'liq foydalanish imkonini beradi. Estetik madaniyatning umumiy madaniyat va shaxsning ma'naviy, jismoniy ko'rinishining boshqa jihatlari bilan aloqasi alohida xususiyatga egaligini ta'kidlaydi.

N.N.Rumyanseva esa estetik tarbiya shaxsning eng muhim fazilatlaridan biri sifatida belgilaydi, bu o'z navbatida, insonga go'zallik qonunlariga xos bo'lgan ma'naviy va axloqiy ideallar birligiga muvofiq ijodiy jarayonning amalga oshirilishini ta'minlaydi.

O'quvchi-yoshlarning ma'naviy ongini estetik tarbiyaga xos bilimlar bilan qurollantirib borishda kognitiv texnologiyalardan foydalanish alohida ahamiyatga ega. Kognitiv xarakterdagi ta'lim texnologiyalari individual shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyasidir[4]. Kognitiv texnologiyalar samarali pedagogik texnologiya sifatida o'quvchilarni kompleks rivojlantirish imkonini beradi. Aql, intellekt, tafakkur tushunchalari bizning ongimizda ilmiy faoliyat va an'anaviy o'qitish bilan chambarchas bog'langan. O'quvchining tafakkurini rivojlantirishga ustivor ahamiyat qaratilsa, ularga bilim berishda bilishga undovchi metodlar va texnologiyalardan samarali foydalanish maqsadga muvofiq. Buning uchun o'quvchilarning tahliliy tafakkurini rivojlantirishga e'tibor qaratiladi. O'quvchining mantiqiy tafakkurini rivojlantirish uchun esa birinchi navbatda uning mantiqiy, tahliliy fikrlash faoliyatini shakllantirish talab qilinadi. Kognitiv sxemalar yordamida o'quvchilarning atrof-olamni tushunishlari ta'minlanadi. Shuningdek, ushbu texnologiyalar yordamida o'quvchilar jamiyat hayotiga faol moslashib, zarur axborotlarni o'zlashtirishga muvaffaq bo'ladilar.

Ta'lim-tarbiya jarayonida ushbu texnologiyani qo'llashdan asosiy maqsad – o'quvchilarning muayyan hajmdagi bilimlarni o'zlashtirishlari, intellektual layoqatlarini rivojlantirishga kognitiv sxemalarni shakllantirish orqali ko'maklashishdan iborat. Kognitiv texnologiyalarni qo'llashdan ko'zlangan asosiy maqsad badiiy-estetik mazmundagi o'quv predmetlarining mazmunini o'zlashtirish orqali o'quvchilarni intellektual rivojlantirishni ifodalaydi. Kognitiv texnologiyalarning asosiy vazifasi har bir o'quvchining o'zlashtirilayotgan axborotlarning mazmun- mohiyatini tushunib yetishga erishilishidan iborat.

Ushbu texnologiyaning istiqbolli maqsadi:

- o'quvchilarning kognitiv rivojlanishini ta'minlash;
- DTS talablari asosida o'quvchilarning layoqatlarini shakllantirish;
- o'quvchilarda axborotlar bilan ishlash kompetensiyasini shakllantirish. U quyidagi ko'nikmalarni o'z ishiga oladi: turli manbalardan olinadigan axborotlarni idrok etish, ma'lumotlarni konspektlashtirish, ya'ni mantiqiy fikrlash va til me'yorlariga asoslangan holda o'z fikrini bayon qilish;
- o'quvchilarda tanqidiy tafakkurni shakllantirish: dalillarga asoslangan ma'lumotlar bilan hukmlar orasidagi farqlarni ko'rsatish, dalillar va taxminlar orasidagi farqlarni ifodalash, mantiqiy munosabatlarning turlarini ajratib ko'rsatish kabi.

Ushbu yo'nalishdagi pedagogik faoliyat tabiat bilan muvofiq holda o'quvchilarni yaxlit tarzda aqliy tarbiyalash natijasida bosqichma-bosqich intellektual rivojlantirish imkonini beradigan badiiy ta'lim elementlari bilan boyitiladi. Bu esa badiiy-estetik ta'lim-tarbiyaning boshqa fanlar bilan integratsiyalash zaruriyatini keltirib chiqardi. Ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning his-tuyg'ulari va sezgilarini rivojlantirmasdan turib samaradorlikka erishib bo'lmaydi.

Shaxs tafakkurini rivojlantirishga oid pedagogik qoidalarda intellektning ijtimoiy istiqboli va ilmiy bilimlari yordamida estetik bilimlar dunyoqarashga aylanadi. Bugungi kunda ushbu masalaga davlat siyosati darajasida e'tibor qaratilmoqda. O'quvchilarning madaniy-ma'naviy tafakkurini rivojlantirish, ularda estetik dunyoqarash va didni shakllantirishda san'atning imkoniyatlaridan keng foydalanish g'oyasi ilgari surilmoqda.

Kognitiv texnologiyaning o'ziga xos jihatlarini ko'rsatish uchun yuqorida ta'kidlanganlarni diagnostika qilish asosida aniqlash mumkin. Kognitiv texnologiyalar algoritimli texnologiyalar sirasiga kiradi. U o'quvchilarning bilish faoliyatini tezkorlik bilan boshqarish imkonini beradi. Mazkur texnologiyalar ta'limning rejalashtirilgan natijalariga erishish imkoniyatini kengaytiradi[4].

O'quvchilar o'zlarining kognitiv tafakkurini rivojlantira olganlaridagina muayyan ko'nikmalarga ega bo'ladilar. O'qituvchilar o'z tajribalarida xulq-atvorga asoslanilgan "Kognitiv terapiya" (art terapiya) metodiga asoslanishi kerak. O'quvchilarning kognitiv qabul qilish layoqatini rivojlantirishda bunday metod samarali hisoblanadi. Bu metodlar shuni ko'rsatdiki, o'quvchilar o'quv faoliyatining sifati va kognitiv qabul qilish layoqatlarining darajasi ularning tafakkuri va idrokiga bevosita bog'liq bo'lib, o'quv materiallari yordamida uni estetik tarbiyalashda muhim pedagogik ahamiyatga ega.

Yana bir muhim masalalardan biri o'quvchilarda estetik tarbiyani tarkib toptirish uchun moddiy borliq haqidagi tasavvurlarini kengaytirish va ularning kognitiv layoqatlarini rivojlantirish lozim. Bunday yondashuv natijasida o'quvchilarning falsafiy, mantiqiy analitik fikrlash faoliyatlarini jadal rivojlantirish imkoniyati vujudga keladi. Bu o'rinda verbal xarakterdagi ta'lim-tarbiya jarayoni yetakchi ahamiyat kasb etadi. Aksariyat hollarda o'quvchilarning ko'rgazmali-harakatli hamda obrazli tafakkurlarini rivojlantirishga yetarlicha e'tibor qaratilmaydi. Intuitsiyaga esa amaliy faoliyat timsoli sifatida yondashiladi. O'quvchilarning o'quv materiallarini kognitiv qabul qilish imkoniyatlarini kengaytirish uchun ularni atrof-muhitdagi hodisa va holatni obyektiv his qilishga o'rgatish lozim.

Kognitiv texnologiyalarning pedagogik prinsiplari o'qituvchi faoliyati mazmunini aniqlashga xizmat qiladi. Kognitiv texnologiyalar yordamida o'quvchilarga bilimlarni taqdim etish bilan bir qatorda ularda axborotlar ustida fikrlash, ularni tanlash va qayta ishlash, o'quvchilarga me'yorlar va qoidalarni o'rgatish, hodisa va holatlarga qadriyatli munosabat tajribasini hosil qilish imkonini beradi. O'z navbatida, o'quvchilarning bilimlarni amaliy jihatdan o'zlashtirish va ijodiy rivojlanishlarini qo'llab-quvvatlashni ta'minlashga xizmat qiladi. Natijada o'quvchilar borliqni estetik idrok etishga muvaffaq bo'ladilar.

O'qitishning kognitiv texnologiyasi modulli tarkibga ega. Ushbu modul umumiy didaktik maqsadga ega bo'lgan bir nechta darsni o'zida mujassamlashtiradi. Modulni shakllantiruvchi asosiy vosita jarayonli axborotlardir. Ushbu axborotlar ilmiy bilishning xususiy hamda umumiy metodlari tarkibida namoyon bo'ladi[5].

Modul blok xarakteriga ega bo'lib, uch blokka mansub darslarni o'zida mujassamlashtiradi. Har bir blokda alohida didaktik vazifalarga yechim topiladi: kirish monitoringi bloki; nazariy blok (axborotlar, dalillar, tushunchalar, aniqlovchilar va x.k.); jarayonli blok.

Modul – dars, yoki o'rganilayotgan mavzu shaklida namoyon bo'lib, jarayon tarkibidagi ketma-ketlik hamda tadrijiylikni o'zida ifodalaydi. Ularning har birida o'qituvchi bilishning xususiy hamda umumiy metodlarini o'zlashtiradi. Blok shaklidagi barcha texnologiyalarda bo'lgani kabi kognitiv texnologiyaga asoslangan darslar ham umumlashtiruvchi, takrorlash, nazorat qilish hamda korreksiya tadbirlarini amalga oshirish bilan yakunlanadi.

Kognitiv texnologiya doirasida amalga oshiriladigan darslarda 4 ta metod qo'llaniladi: tushuntiruvchi-

illyustrativ, dasturlashtirilgan, evristik, muammoli metodlar. U yoki bu metodni tanlashda o'qituvchi diagnostika natijalari yoki o'quv jarayoni maqsadiga asoslanadi. Masalan, tushuntiruvchi-illyustrativ metod kognitiv rivojlanish xususiyatlarini hisobga olishni taqozo etadi, axborotlarni taqdim etishga sarflanadigan vaqt iqtisod qilinadi, o'quvchilarda annotatsiyalar yozish ko'nikmasini shakllantirishga ko'maklashadi. O'quvchilarni estetik tarbiyalash jarayonida turli-tuman o'qitish shakllari: hikoya, suhbat, mustaqil ishlar, amaliy ishlar, laboratoriya ishlari, diktantlar, referatlar yozdirish kabilar tashkil etilib, ushbu faoliyatda kognitiv texnologiyalarni joriy etish orqali ularni mustaqil ijodiy faoliyatga yo'naltirish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarni estetik tarbiyalashda kognitiv texnologiyalardan foydalanish estetik hissiy emotsional jarayonlarining rivojlanishida muhim pedagogik vositalardan hisoblanadi. Ularda axborotlar bilan ishlash kompetentligi, badiiy estetik didi, hamda ma'naviy dunyoqarashni shakllantiradi, yestetik mazmunga xos bo'lgan o'quv materiallarini samarali o'zlashtirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Искусство и педагогика: Из культурного наследия России XIX-XX в.в. Хрестоматия / Автор-сост. М.А.Верб. 2 е изд., доп.псков: ПОИПКРО, 2002.200 С.
2. Кривов С.В., Поскребышева Е.С., Старкин С.В. Когнитивное технологии в образовании // Инновация образования. Вестник Нижегородский госуниверситет им. Н.И. Лобачевского 2014, № 3(4) с-97-100.
3. Safarova R.G. Kўшик – инсон маънавий камолотининг муҳим омили, “оммавий маданият” маърифат кушандасидир. “Xalq ta'limi” ж. –Тошкент. 2019 йил №2. 31-38- бетлар.
4. Safarova R.G. Kognitiv pedagogikaga oid nazariy yondashuvlar “Science and innovation” nashriyoti Toshkent 2024.
5. Бершадский М.Е. Когнитивная технология обучения: теория и практика применения //М: Сентябрь 2012 – 256 с.